

arena de
April 2021

Kollektivhus och tanter

Birgit Assarson
Kerstin Kärnekull

Kollektivhus och tanter
© Författarna och Arena Idé, Stockholm, april 2021
Omslagsfoto: Kerstin Kärnekull
Rapporten kan laddas ner från www.arenaide.se/rapporter

BIRGIT ASSARSON
Birgit Assarson är f.d. departementstjänsteman och flitig som deltagare i startargrupper på olika håll i landet, bor i kollektivhuset Sockenstugan, beläget i Kärrtorp-Enskededalen i sydöstra Stockholm.

KERSTIN KÄRNEKULL
Kerstin Kärnekull är arkitekt och medlem i BIG-gruppen från 70-talet, bor i Färdknäppen, det välkända kollektivhuset på Södermalm i Stockholm.

FÖRORD	5
VAD ÄR KOLLEKTIVHUS?	6
EN NY MODELL	6
<i>Utan startargrupper inga hus</i>	7
<i>Inte för alla men för många</i>	8
EN LITEN DEL AV BOSTADSMARKNADEN.....	10
<i>Riksföreningen Kollektivhus NU</i>	11
<i>Lokala kollektivhusföreningar viktig drivkraft</i>	11
<i>Startargrupper i hela landet</i>	13
<i>Varför enbart byggemenskaper?</i>	13
UPPLÅTELSEFORMER	14
HULTHMODELLEN	15
<i>Sockenstugan, ett verkligt lyckat exempel</i>	16
FLER KOLLEKTIVHUS	19
<i>Efterfrågan på kollektivboende ökar</i>	20
<i>Tanter efterfrågar kollektivboende mer än andra seniorer</i>	22
<i>Männen – en omhuldad, liten, men växande minoritet</i>	23
LYSSNA PÅ DE SOM VILL NÅGOT ANNAT!	23
SAMMANFATTNING OCH FÖRSLAG	24
LITTERATUR	25

Förord

Vi som skriver den här rapporten är båda tanter, vi är båda kollektivboende med erfarenhet av detta sätt att bo och leva, i teori och praktik. Vi vet att det finns en stor och oroande brist på kollektivhus.

Vi båda har nyligen medverkat i arbetet med en rapport om bostadssituationen för seniorer, *Bostäder åt alla, även efter pension*, som Arena Opinion tagit fram på uppdrag av Byggnadsarbetarförbundet och Seniorsossarna. I rapporten beskrivs vad som erbjuds äldre på bostadsmarknaden i dag men också hur många letar efter alternativ som nästan inte finns – boendeformer med mer gemenskap och stort inflytande för de boende till rimliga kostnader. Ovanligt i Sverige, mer och mer vanligt i grannlandet Danmark.

Tanter är en del av den stora och växande åldersgrupp som vi kallar seniorer. Och tanter är, som läget ser ut just nu, den grupp som särskilt förstår, efterfrågar och kanske behöver kollektivt boende mer än andra grupper. Män som är seniorer finns också med i efterfrågestatistiken men ännu så länge i ganska begränsad omfattning. Men seniorer, vare sig vi kallar dem tanter eller farbröder (så får man väl kalla dem?), är inte ensamma om att söka efter alternativ. Att efterfråga kollektivboende som ett sätt att bo och leva är just nu ett snabbt växande intresse inom alla åldersgrupper. Med vår rapport om fler kollektivhus gynnas inte bara tanter utan alla som delar deras intresse.

I rapporten kommer vi framför allt att syssla med bogemenskaper och kollektivhus av det mer traditionella slaget där de boende samarbetar med bostadsföretag och andra aktörer som vill engagera sig i nya idéer. Byggemenskaper, där människor tillsammans agerar för att vara byggherrar för att kunna genomföra sina idéer, får mycket uppmärksamhet just nu, inte minst från staten. Vi tror dock att huvuddelen av de tanter som efterfrågar kollektivt boende inte har det stora engagemang eller de ekonomiska villkor som driver de människor som vill bygga själva. Vi vill hitta kommuner som tror på våra idéer och aktörer att samarbeta med. Vår skrift är en kontaktannons från många, många tanter!

Stockholm den

Birgit Assarson

Kerstin Kärnekull

Vad är kollektivhus?

Kollektivhus finns, det vet vi av historien och i verkligheten, trots att de faktiskt aldrig varit officiellt erkända som egen boendeform. Boverket skriver om kollektivhus, men enbart som ett angränsande begrepp till bygg- och bogemenskaper trots att kollektivhusen funnits betydligt längre. I den officiella bostadsstatistiken utgår man från olika hustyper som småhus eller flerbostadshus eller så sorteras bostäder efter upplåtelseform. Här syns inte kollektivhusen alls, och inte heller i Boverkets anvisningar för kommunernas bostadsförsörjningsplaner.

Det har hänt att kollektivhus blivit föremål för statliga utredningar och för politiska beslut. Ett sådant exempel finns i det följande under rubriken Hulthmodellen. Men detta hände för längesedan, under sista hälften av 1900-talet. Sedan dess har kollektivhusen levt vidare utan politiskt erkännande.

Att kollektivhusen verkligen existerar vet Riksföreningen *Kollektivhus Nu*, kollektivhusens gemensamma förening som har samlat kunskap från sina nästan sjuttio medlemmar, som fungerat länge, vissa mer än 40 år, oftast väl och uthålligt.

Kollektivhus finns alltså. Men ändå inte riktigt. Man kan svara på frågan genom att beskriva dem i två, helt olika former. Antingen som *vision* hos en grupp av människor, hos det vi kallar startargrupper, eller som *verklighet*, dvs. det de här grupperna i bästa fall lyckas med att förverkliga i form av en bogemenskap de önskar sig och behöver. Men när en ny startargrupp uppstår på ett nytt ställe måste den i stort sett börja om från början, övertyga och övertala omvärlden på nytt om vad det är de vill ha.

När en ny startargrupp uppstår på ett nytt ställe måste den i stort sett börja om från början.

En ny modell

Under 1970-talet diskuterades nya idéer om kollektivhusen, att livet i husen borde bygga på de boendes eget arbete i stället för service i form av anställd personal, som gällde i många äldre kollektivhus. De nya idéerna bearbetades och sammanfattades av forskargruppen Bo i Gemenskap i skriften *Det lilla kollektivhuset. En modell för praktisk samverkan* (Berg, 1982). Samtidigt började den första vågen av utbyggnad av de nya kollektivhusen.

Enligt kollektivhusrörelsens egen definition är kollektivhus vanliga bostäder som avviker från det som är konventionellt

boende genom att de har både privata bostäder och gemensamma utrymmen. Riksföreningen *Kollektivhus Nu* beskriver kollektivhus så här på sin hemsida: "Ett kollektivhus är ett vanligt bostadshus med normala lägenheter. Dessutom finns gemensamma lokaler där de boende kan laga mat och äta tillsammans, odla sin hobby och umgås. Det finns många olika slags kollektivhus. I en del bor människor i alla åldrar, i andra människor i "andra halvan av livet" utan hemmavarande barn. Det gemensamma köket och matsalen är oftast kärnan i ett kollektivhus verksamhet" (Kollektivhus NU, 2020).

Alla kollektivhus erbjuder *gemenskap*, både på fritid och i arbete tillsammans. De flesta fungerar enligt modellen det lilla kollektivhuset på arbetsgemenskapens grund (även kallad BIG-modellen efter den redan nämnda gruppen Bo i Gemenskap). I vissa fall är arbetsgemenskapen obligatorisk, vilket innebär att alla boende *efter förmåga* måste delta i arbetet, vara med och laga mat, städa, sköta utemiljön. Visst är det så att när förmågan avtar med stigande ålder så finns det lättare arbetsuppgifter. Det har vi ett flertal exempel på. Vilka uppgifter som ingår i arbetsgemenskapen framgår av den berörda kollektivhusföreningens stadga.

Hushållning och delning ingår alltid. I kollektivhusen finns stor omsorg om miljön. Också det som på internt språkbruk kallas yteffektivitet. Man minskar sin privata bostadsyta, delar på lokaler och utrustning. Ofta består 10 till 15 procent av den totala bostadsytan av gemensamma lokaler. I visionerna om nya kollektiv ingår alltid att de ska vara tillgängliga för människor med normala inkomster eller pensioner.

Vi kommer i den här rapporten på flera ställen in på kollektivhusens inre liv. Detta har givetvis, som allt annat i samhället, förändrats av coronapandemin. Någon sammanställning av erfarenheterna finns ännu inte. Det vi vet är att en forskare i Lund följt ett antal hus och funnit att de lyckats väl med att anpassa sig till den nya, besvärliga situationen. Tack vare att de har tillgång till rymliga, gemensamma utrymmen och eftersom de har ett redan etablerat, fungerande sätt att fatta beslut tillsammans, klarar de anpassningen (Aroyo 2021).

Utan startargrupper inga hus

De flesta kollektivhus kommer till på initiativ av en grupp engagerade människor, som vill bo tillsammans, *en startargrupp*. Av erfarenhet vet vi att kollektivhusen bara fungerar om de drivs av

brukarna, både under planering och efter inflyttning. Fortfarande en ovanlig väg i svensk bostadsförsörjning.

Startargruppen bestämmer husens inriktning och inre liv. Gruppen har också stort inflytande över utformningen av husen, t.ex. på förhållandet mellan gemensamma och privata utrymmen. Husen kan ha en ganska varierad historia. Men den visar tydligt på den stora betydelsen av aktiva startargrupper (Blomberg & Kärnekull, 2013).

Varje grupp startar med att formulera sin egen vision. Hur det kan gå till finns dokumenterat i skriften *Vi gjorde ett undantag* som skildrar arbetet med Färdknäppen, det första kollektivhuset för "andra halvan av livet", nedskrivet av Monica William-Olsson, eldsjelen bakom huset (William-Olsson, 1994, 2012):

"1987 satt en handfull 50–60-åringar kring ett köksbord, oroliga för sin framtid, sitt åldrande, sitt boende på gamla dar. Genom vänner, bekanta, släktingar, arbetskamrater växte gruppen snabbt och konstituerade 1988 en förening. Tre frågor ställde vi oss:

Hur ska medelålders människor och äldre kunna hjälpa varandra till bättre livskvalitet och mindre beroende av kommunal service?

Kan den familjegemenskap och arbetsgemenskap som minskar med åren, ersättas av en bogemenskap?

Hur ska den bostad utformas som förmår medelålders människor att lämna 'det tomma redet' när barnen flugit ut, så att större bostäder kan komma nya barnfamiljer till godo?"

Den här visionen har inspirerat de startargrupper som beskrivs i skriften *Kollektivboende – från vision till verklighet* och sannolikt flera andra grupper som arbetar med samma mål (Assarson 2005).

Inte för alla men för många

Att leva i ett kollektivhus passar många, men inte alla. De som vill resa och bo på annan ort en stor del av året kommer att upptäcka att de åtaganden man har gemensamt och som är en förutsättning för att husen ska fungera, inte passar en så rörlig livsstil.

Vilka är det då som befolkar kollektivhusen? Det är ett ganska okänt faktum att kollektivhusen är en kvinnovärld, att det är kvinnorna som dominerar husen, särskilt de för andra halvan av livet. Det är kvinnor, särskilt kring 60–65 år, åren före pension, som är intresserade av idén att bo och leva på detta sätt och som också faktiskt bor, ofta livet ut. Männerna finns men som minoritet. Som mest utgör de en tredjedel av alla boende i kollektivhusen för andra halvan av livet.

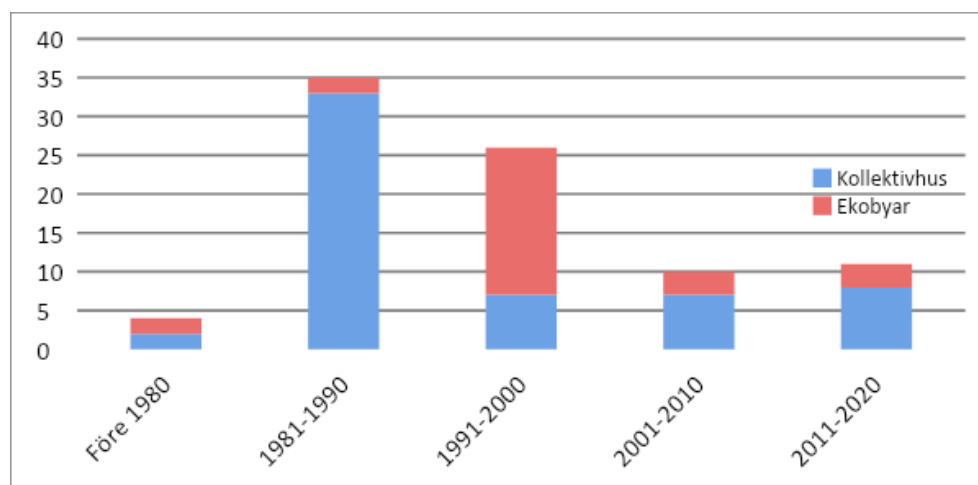
Ofta är det också kvinnorna som tagit initiativet. 80 % av kollektivhus, startargrupper och intresseföreningar med fokus på äldre som kommit till under de senaste trettio åren har enligt våra undersökningar dragits i gång av kvinnor, en högst ovanlig siffra när det gäller bostadsprojekt.

En feministisk vän som nyligen var på besök i kollektivhuset Sockenstugan talade väl om huset, "det känns skönt här, det känns att det är en kvinnostyrd plats". Att det är så har vi, både vi som är yngre kvinnor och vi som blivit tanter, diskuterat men aldrig lyckats ändra på. Vi har t.o.m. då och då fått bekymrade förfrågningar från män om varför det är så. Som om det vore kvinnornas uppgift att åstadkomma förändringen, att få männen intresserade. Men vår bild är att de män som ändå valt att flytta in trivs bra.

När det gäller andra faktorer än kön så vet vi inte särskilt mycket om vilka som bor i kollektivhusen. Att ta bättre reda på det vore en viktig uppgift för någon i forskarvärlden. Inte minst av det skälet att det länge funnits en föreställning att det bara varit privilegierade, utvalt folk, som bor på det här viset, inte vanligt folk som man brukar säga i politiska sammanhang. Eftersom vi inte har någon medlemsstatistik att utgå ifrån får vi nöja oss med egna iakttagelser. I Sockenstugan gjordes t.ex. för några år sedan en enkel genomgång av vad medlemmarna i kollektivhusföreningen hade för bakgrund, utbildning och ställning i samhället, efter vad de själva uppgett, t.ex. vid ett intervjutillfälle. Det visar sig att huvuddelen av medlemmarna tillhör det skikt i samhället som består av välfärdsarbetande inom vård, omsorg och skola, människor med utbildning som förskolelärare, sjuksköterska och vårdbiträde, oftast offentligtanställda. Det finns också flera journalister och folk, mestadels kvinnor, med fria yrken som konsthantverkare, terapeuter. Men väldigt få högtbildade läkare eller jurister. Och inga medlemmar i LO-förbund som Metall eller Byggnads men många från Kommunal. Dessutom bara en mindre andel invandrare och då oftast från Europa, bl.a. några svensktalande från Finland.

När det gäller andra faktorer än kön så vet vi inte särskilt mycket om vilka som bor i kollektivhusen.

En liten del av bostadsmarknaden

Figur 1. Nya kollektivhus och ekobyar i Sverige 1980–2020. De flesta kollektivhusen kom till under 1980-talet. Sedan ökade antalet ekobyar mer. Nu ökar antalet nya kollektivhus långsamt igen, efter en dipp kring 2000. Källa: (Kärnekull, 2020b)

Enligt en kartläggning som gjordes för en del år sedan fanns det femtiofem hus som definierades som kollektivhus. Av dem var fyrtiosex fungerande kollektiv, medan nio hade avvecklats, vilket betyder att de av olika skäl inte lyckats upprätthålla det kollektiva livet. En orsak till detta var bl.a. omvandling från hyresrätt till bostadsrätt (Kärnekull, 2020b).

Kollektivhusen är alltså inte bara en liten, utan en försvinnande liten del av bostadsmarknaden. De finns dessutom bara i en mindre del av landet. De återfinns i första hand i de större städerna.

En viss ökning är emellertid på gång just nu (Bo tillsammans nr 54). Under 2020 blir fyra kollektivhus klara, under 2021 ytterligare fyra och ännu fler är på väg mot byggstart med inflyttning 2022 och 2023. Så många nya projekt har inte funnits samtidigt sedan boomen under 1980-talet (Kärnekull, 2020b). Samtidigt har åtskilliga befintliga kollektivhus hunnit fylla både 20, 30 och till och med 40 år. De har med eftertryck visat sig vara en uthållig och uppskattad boendeform (Kärnekull, 2015).

Glädjande nog så ökar också intresset för olika former av bogemenskap runt om på mindre orter i Sverige, utanför de större städerna. Som exempel har EU-stödet till lokal utveckling, Leader, underlättat för projekt som Lagnö Bo i Trosa, Stavsjö, Baskedal och R:Ekobyn i Röstånga.

Riksföreningen Kollektivhus NU

Den nationellt verksamma föreningen Kollektivhus NU bildades redan 1981 under en period då många kollektivhus byggdes och flera kommunala bostadsförmedlingar hade särskild kö för sökande till kollektivboende. Efter ett antal år i träda återupprättades föreningen 2005 och är numera mycket aktiv, svarar för en viktig del av det utbyte av kunskap och erfarenheter som rörelsen behöver.

Nästan alla existerande kollektivhus och lokala boföreningar som arbetar för fler kollektivhus inom sitt område samt många startargrupper är medlemmar. På föreningens hemsida finns beskrivningar av husen och kontaktuppgifter. Där finns också det nyligen utarbetade typprogrammet för kollektivhus som ska fungera som stöd och inspiration för startargrupper och andra intresserade (Blomberg & Persson, 2019).

Erfarenheter av arbetet inom rörelsen har samlats i boken *Gemenskap och samarbete i kollektivhus och bogemenskap*. Boken har just kommit ut i en tredje, omarbetad version. Till boken hör en handledning som kan användas i de studiecirklar som erbjuds intresserade av riksföreningen eller av föreningar och grupper inom rörelsen. Många av uppgifterna i vår rapport kommer från den här boken (Grip, Kärnekull & Sillén, 2019).

Arbetet inom riksföreningen bedrivs med stort engagemang, helt ideellt, med mycket små egna resurser och inget stöd utifrån. Det gäller även de följande delarna av rörelsen. Att det behövs stöd i olika former för detta viktiga samhällsnyttiga arbete är enligt vår uppfattning självklart. Vi hänvisar till våra förslag i slutet av rapporten.

Lokala kollektivhusföreningar viktig drivkraft

Redan före 1981 fanns lokala kollektivhus- eller boföreningar i bland annat Lund och Uppsala. De såg som sin uppgift att samla intresserade för att starta kollektivhusprojekt i kommunen. När de väl fått möjlighet till ett projekt, startas en förening för just det projektet, föregångare till det vi numera kallar startargrupper (Vestbro, 1982). Kollektivhus i Lund (KIL) bidrog exempelvis till fyra projekt i Lund mellan 1983 och 1999 varav tre i samarbete med det allmännyttiga bostadsföretaget LKF. När föreningen lades ned blev det inte heller fler kollektivhus i Lund (Bo tillsammans nr 42).

Numera finns den här typen av boföreningar på flera ställen i landet, bl.a. i våra tre större städer.

Att det kan ta tid att övertyga politiker och tjänstemän om värdet av kollektivhus vet Boföreningen Boihop i Göteborg, som har varit verksam sedan slutet av 1900-talet. Föreningens två första projekt, Majbacken och Kornet i Mölndal, var klart för inflyttning 2004, det tredje, i Högsbo, kommer att vara färdigbyggt 2021 och något år senare ett fjärde, i Kortedala.

I Malmö gick utvecklingen långsamt. När boföreningen Kollektivhus i Malmö (KIM), som kom i gång 2009, några år senare samlas till konferensen Vi bygger för gemenskap i Malmö, var det andra kollektivhuset på gång i Sveriges tredje största stad. Frågan för konferensen var om "det politiska klimatet i Malmö nu är förändrat så att kollektivhusrörelsen kan få fotfäste även där" (Assarson, 2013). Några större förändringar har inte skett sedan dess. Visserligen har MKB, Malmös allmännyttiga bostadsföretag, färdigställt sitt första kollektivhus, det som var på gång redan 2013. Dessutom har boföreningen KIM nyligen fått reda på att MKB har planer på ännu ett kollektivhus, med placering i den nybyggda förorten Hyllie, en placering som föreningen enligt uppgift kan vara tveksam till. Samtidigt har en annan grupp, byggemenskapen Röda Oasen, fått erbjudande från kommunen att bygga om en befintlig fastighet i området Sege Park till kollektivhus. Men jämfört med våra andra stora städer är utbyggnadstakten för kollektivhus i Malmö fortfarande låg.

Boföreningen Framtiden, som startade 2002, arbetar för nya kollektivhus i Stockholmsregionen. Den vänder sig till människor som söker ett annorlunda boende, som vill ha social gemenskap och önskar sig arbetsgemenskap i vardagen. Föreningen kom till på uppmaning av det kommunala bolaget AB Familjebostäder, som byggt sex kollektivhus och som framhöll att de ville ha en organiserad grupp, en förening, som samarbetspartner för nya initiativ.

Enligt Boföreningen Framtidens medlemsbrev från december 2019 har just 2019 varit ett intressant år. Samarbetet med det allmännyttiga företaget Familjebostäder kring ett hus för alla åldrar, som byggs i Hägerstensåsen, har fortsatt. Första spadtaget togs i början av november. Bygget har varit försenat i två år, på grund av överklaganden. Men det beräknas nu vara inflyttningsklart till sommaren 2021. Huset får 33 lägenheter och gott om gemensamma lokaler. Ett stort bekymmer är de höga hyresnivåerna som gör att många som engagerat sig tidigt, väljer att hoppa av.

Samma modell för samarbete har föreningen Framtiden med Sveafastigheter Bostad, som har planer på flera kollektivhus både i

Stockholm och i Vaxholm och som också har ett inflyttningsklart hus 2021 i Uppsala, Rudbeckia i den nya stadsdelen Rosendal.

Medlemsantalet i Boföreningen Framtiden har ökat under 2019 och är nu uppe i över 90 personer/hushåll.

Startargrupper i hela landet

I dagsläget finns det minst ett femtiotal organiserade startargrupper i landet som arbetar för att få kollektivhus att bo och leva i. Som vi redan sagt sker allt det arbete, som grupperna lägger ned på att få fram bra boendeformer med mer gemenskap och samarbete än i det vanliga boendet, helt ideellt, utan stöd utifrån. I skriften *Kollektivboende – från vision till verklighet* beskrivs det mödosamma och tidskrävande arbetet för att uppnå sitt mål som är vanligt bland startargrupperna (Assarson 2005). Vi kan nämna flera exempel. Startargruppen UnderSammaTak i Göteborg har arbetet sedan 2009 och flyttade in 2020, Boihop Högsbo bildades formellt 2016 och kan i bästa fall flytta in 2022. Rudbeckia i Uppsala drog igång 2011 och flyttar in 2021. BoSams i Borgholm hör till de mer framgångsrika med start 2014 och inflyttning 2020. Självklart är detta är alldeles för långa väntetider även för en önskedröm och särskilt för tanter i högre ålder.

Som vi ser det är det nu dags att lyfta fram startargrupperna och deras insatser, att få politiker och tjänstemän att inse vilken resurs detta är i bostadsförsörjningen! Inte nog med att de bidrar med nya idéer om att avlasta kommunernas socialtjänst och om vad boende kan åstadkomma tillsammans. Projekten är ofta i framkant vad gäller klimat, miljö och sociala frågor. Boendeformen är också uthållig – socialt, miljömässigt och ekonomiskt. En viktig form av framtidslaboratorier!

Varför enbart byggemenskaper?

I flera statliga utredningar har bygg- och bogemenskaper funnits med som exempel på bra boendeformer för äldre. I den statliga utredningen *Bostäder att bo kvar i SOU 2015:85* föreslogs ett startbidrag för startargrupper. Men när Boverket gick vidare med frågan och tog fram skriften *Byggemenskaper som en del i bostadsförsörjningen* tog man inte med kollektivhus och bogemenskaper över huvud taget (Boverket, 2018).

Byggemenskaper är grupper som vill bo tillsammans och som driver sitt bostadsprojekt i form av ägarlägenheter eller

I dagsläget finns det minst ett femtiotal organiserade lokala startargrupper i landet.

bostadsrätter i egen regi, som byggherrar. Det är svårt och osäkert och kräver att man har ett eget kapital att satsa. Ytterst få sådana projekt har genomförts i Sverige. Många äldre, särskilt tanter, har oftast inte råd att satsa och får dessutom inte lån av bankerna. De flesta vill inte heller engagera sig i ett krävande och osäkert projekt, inte heller äga utan gärna hyra bostad av en kunnig bostadsförvaltare.

I februari 2020 infördes äntligen ett startbidrag, som gör det möjligt för startargrupper att skaffa sig sakkunniga rådgivare. Men det vänder sig bara till byggemskaper, inte till de många startargrupper som vill hitta ett bostadsföretag att samarbeta med i stället för att äga ett hus gemensamt. Detta måste självklart ändras så att startargrupper för kollektivhus och bostadsgemenskaper också kan få stöd.

Upplåtelseformer

Kollektivhusen kan ha många olika upplåtelseformer, som avser det sätt på vilket man förfogar över sin bostad. Det kan vara bostadsrätt, hyresrätt eller kooperativ hyresrätt, i det sistnämnda fallet antingen ägande- eller blockhyresform. Hyresrätt används i de allra flesta fall, som det t.ex. gör hos Färdknäppen och Sockenstugan, båda i Stockholm. Dessa föreningar har ett fördjupat boinflytandeavtal med Familjebostäder. Varje hyresgäst har ett eget hyreskontrakt, som gäller både den enskilda lägenheten och en andel av de gemensamma lokalerna, och måste också vara medlem i husets kollektivhusförening.

Upplåtelseform är en strategiskt mycket viktig fråga för alla startargrupper att diskutera. Vår erfarenhet är att många intresserade inte vet särskilt mycket om vilka upplåtelseformer som finns i Sverige och vilka för- och nackdelar de har för kollektivhusen. Vid planeringen av Färdknäppen under åren 1987 och framåt var detta en av de mest diskuterade punkterna. Då var gruppen överens om att gå långt i sina krav på att undvika bostadsrätt för det blivande huset. Svårigheterna med att tillämpa upplåtelseformen bostadsrätt och samtidigt bibehålla huset som fungerande kollektiv ansågs vara för stora, eftersom lägenheterna såljs fritt på marknaden.

När den nya upplåtelseformen kooperativ hyresrätt infördes för ett par år sedan gjordes en stor ansträngning, bl.a. från Boverkets sida, för att föra ut budskapet att detta var en upplåtelseform som verkligen passade kollektivhusen. Vår erfarenhet visar att detta är ganska tveksamt. I Stockholm, under tiden som Familjebostäder varit aktiva i etablerandet av kollektivhus, har uppfattningarna om

fördelarna med upplåtelseformen kooperativ hyresrätt grundligt förändrats allteftersom de boende fått egna erfarenheter av att tillämpa den.

Numera kräver Familjebostäder inte att nya hus skall upplåtas som kooperativ hyresrätt. Ett av de nyare Stockholmskollektiverna, kollektivhuset Dunderbacken i Axelsberg, har nyligen på de boendes och kollektivhusföreningens initiativ bytt till vanlig, eller rak, hyresrätt. Anledning: en kooperativ hyresrättsförening som fastighetsägare eller hyresvärd ger kollektivhusets medlemmar andra och arbetskrävande uppgifter vid sidan av arbetet med att organisera livet i husen, uppgifter som kräver tillgång på kompetens och tid och som medlemmarna kan ha svårt att klara av. Samtidigt är vi medvetna om att den kooperativa hyresrätten kan vara den enda möjliga modellen på orter utan stora och intresserade bostadsföretag.

Hulthmodellen

Det vi kallar Hulthmodellen är ett politiskt beslut i Stockholms stadshus, som togs 1980 och skapade helt nya förutsättningar för kollektiva boendeformer i kommunen. Beslutet, initierat av dåvarande finansborgarrådet Mats Hulth, var en politisk reaktion på det uppblussande intresset för kollektivboende som präglade 70-talet. Beslutet är fortfarande unikt i vårt land. Det innehöll olika initiativ, bland annat tillsattes en särskild kollektivhuskommitté med tjänstemän, som ordnade utställningar, debatter och en idétävling. Viktigast var att det fattades beslut om markanvisningar i kommunen för ett drygt femtontal nya kollektivhus med de allmännyttiga bostadsbolagen – som då liksom nu var flera i Stockholm – som byggherrar. Den kommunala bostadsförmedlingen fick i uppdrag att inrätta en särskild kö för personer med intresse för kollektivboende. De som ville flytta in i ett sådant boende måste lämna en lägenhet till förmedlingen, antingen i form av en hyreslägenhet eller som försäljning av någon form av ägt boende. Kollektivhuskommittén kunde bistå enskilda och grupper som ville bo kollektivt med råd och hjälp och hade också i uppdrag att följa och utvärdera utvecklingen. Kommittén lämnade en slutrapport, *Kollektivt boende i Stockholm, 1983* (Kollektivhuskommittén, 1983).

Totalt byggdes 17–18 kollektivhus av olika slag mellan 1982 och 1993 i Stockholm tack vare Mats Hulths initiativ. ”Det borde blivit minst hundra”, sade Mats Hulth själv när Färdknäppen firade sitt tjugofemårsjubileum 2018 (Kärnekull, 2018 i Bo tillsammans). Men alla projekt blev inte lyckade. Att kombinera dåtidens servicehus

med en grupp kollektivboende som skulle dela kök och andra utrymmen med "professionell äldreomsorg", som i Bromsten, var ingen bra idé. Att inte engagera de blivande boende i planeringen var inte heller lyckat medan Prästgårdshagen, med en aktiv boendemedverkan, däremot blev en förebild. Sämst var att låta lägenheterna gå till totalt oinformerade och ointresserade personer. Sådana hus, som Västra Smedshagen i Hässelby, fick aldrig möjlighet att fungera. Men de flesta projekten blev ändå välfungerande och uthålliga kollektivhus. Några, bland annat Tullstugan, har till och med överlevt omvandlingen till bostadsrätter när allmännyttans lägenheter kunde köpas av hyresgästerna till reapis.

Hulthmodellen visar hur viktigt det är att också kommunen, tjänstemän och politiker, gör det möjligt för startargrupper med egna idéer att få tillgång till mark och byggrätter och få råd och stöd i arbetet. Riktigt goda förutsättningar skapas när ett kunnigt bostadsföretag ser kollektivhus som en möjlighet och en del av sitt bostadsutbud och vill samarbeta med de boende.

Mest framgångsrikt av Stockholmsföretagen var AB Familjebostäder med hus som Prästgårdshagen, Färdknäppen och Tullstugan (numera bostadsrätt). När man övertog ett gammalt pensionärsboende, före detta Enskede Hemgård, med många små lägenheter i Kärrtorp insåg företaget att den gamla hemgården skulle kunna bli ett fint kollektivboende och startade ett projekt tillsammans med en referensgrupp av intresserade och med Monica William-Olsson som expertkonsult. Här var det alltså bostadsföretaget som tog initiativet, som också förstod att blivande boende måste vara med i planeringen för att projektet ska fungera bra och "ägas" av de som flyttar in. Resultatet blev Sockenstugan (Modin, 1999).

*Sockenstugan
har just
avslutat sitt
tjugonde år
som
kollektivhus.*

Sockenstugan, ett verkligt lyckat exempel

Beskrivningen i det följande tar inte hänsyn till de ganska stora ingrepp i det kollektiva livet som coronapandemin tvingat oss till.

Sockenstugan har just avslutat sitt tjugonde år som kollektivhus. Huset är för boende i "andra halvan av livet" utan hemmavarande barn, upplåtelseform är hyresrätt. Det ligger på Statsrådsvägen 7-11 i Kärrtorp-Enskededalen och består av två flyglar i tre plan, byggda på 1940-talet, och en sammanbindande byggnad från 1999. Den nya delen är vacker, öppen och ljus med många och generösa

fönster. Där finns en lång korridor, storkök och matsal/allrum med terrass, kontor, två gästrum, stort bibliotek utmed väggarna, två soffhörnor, öppen spis, en utvidgning av korridoren med plats för julpusssel och en annan för bland annat tidnings- och tidskriftsläsning. Den här delen är skild från bostadsdelarna och därmed väl ljudisolerad, vilket är perfekt då storkök och rum däromkring används för familjefester eller andra högljudda evenemang.

I de båda flyglarna bor vi, femtio personer mellan 57 och 94 år. Efter ombyggnad finns nu 19 respektive 25 lägenheter i de gamla byggnaderna, lägenheter med ett eller flera rum och kök, flest ett- och tvårumslägenheter och endast ett par lägenheter över 70 kvm. Alla har fullt utrustade kök, oftast öppna, några av dem har efter önskemål från boende faktiskt dörr till köket, de har – ofta men inte alltid – balkong, sällskapsrum, sängplats, tambur, garderob, städskåp och badrum, med antingen dusch eller badkar. I huset finns också breda korridorer med tegelväggar och välpolerade linoleumgolv i teglets färger och trappuppgång som visar att man kunde göra vackra trappor med ledstång på gjutjärnsgaller förr i tiden. Och sist men inte minst stor hiss i varje hus. I husen finns också tvättstuga med torkrum, källar- och vindsförråd till varje lägenhet och en rad lokaler som gjorts om till gemensam bastu, motions-, sy- och snickarrum. Runt huset ligger en trädgård med häckar, gamla träd och kollektivt skötta rabatter.

I trädgården finns ett miljöhus för sophantering och ett ordentligt trädgårdsförråd. En solig del av miljöhuset, som till en början användes för cyklar, är numera ombyggd till loggia. På norra sidan av huset finns en hundrastgård där husets hundar kan leka fritt. Där finns också cykelgarage, vedbod och kompostanläggning. I huset delar vi på ett antal gemensamma ägodelar, som gräsklippare, en stor dammsugare, gemensam dator och skrivare på kontoret, rikhaltig köksutrustning, elpiano och en stor tv. Vi har tillgång till gemensam motionscykel och en bra ljudanläggning i motionsrummet, ett par symaskiner och en liten vävstol i syrummet liksom en hel del verktyg i snickeriet. Många av dessa ägodelar är donerade av de boende. Vi har också viss digital gemenskap i form av ett lokalt nätverk för wifi och utrustning för t.ex. filmvisning.

Alla boende betalar för sin egen lägenhet och för en andel av de gemensamma lokalerna. Min (Birgits) lägenhet är på 37 kvm + 6 kvm gemensamma lokaler med en månadshyra på strax under 6 000 kr, vilket betyder en hyresnivå på cirka 1 650 kr per kvm och år. Bruksvärdessystemet bidrar till att hyrorerna i huset ska vara i

nivå med likvärdiga lägenheter. Det som går att spara på är matkostnaderna. Och de kostnadsmässiga fördelarna, som kan vara stora, av att dela på ytor och gemensamma ägodelar. Vissa försök har gjorts att beräkna vad man kan vinna på gemensamt ägande men det var länge sedan och siffrorna är därför gamla (Vestbro, 2012).

Mathållningen sköts av fyra matlag som ansvarar för bemanning och matsedel med tillhörande recept under var sin vecka. Dagens stora måltid, middagen, serveras kl. 18 varje måndag–fredag alla veckor under året med kort uppehåll för jul och ett par sommarmånader och skall alltid erbjuda ett vegetariskt alternativ. Eller så kan matlaget självständigt bestämma att en, eller i sällsynta fall två, middagar är helvegetariska. Man betalar med matkuponger, tre kuponger à 12 kr, dvs. 36 kr, i vardagslag och fyra kuponger, dvs. 48 kr, på fredagar då det också serveras efterrätt. Det gör en månadskostnad på 768 kronor. Detta gäller alltså för den kollektivboende som äter middag varje gång det erbjuds. Därutöver gäller det för var och en att ha mat för övriga mål, som frukost och lunch. Många gånger går det att köpa restportioner i kollektivet för en eller två kuponger. Räknar vi med att det går åt i runda tal 2 000 kr i månaden för mat till ett ensamhushåll så är detta uppenbarligen inte bara trevligt – man får sällskap vid middagen – utan också lönsamt.

Kollektivet har en ganska omfattande självförvaltning, i den ingår både städning av korridorer, trappor, kök och andra gemensamma utrymmen och en stor del av trädgårdsskötseln. Det har också obligatorisk arbetsgemenskap, föreskrivet i kollektivhusföreningens stadgar § 4, där det står att verksamheten ska bedrivas solidariskt på arbetsgemenskapens grund och omfatta gemensam mathållning, städning av gemensamma ytor, trädgårdsskötsel och annan med kollektivt boende förenlig verksamhet. Arbetsgrupper organiserar och genomför olika arbetsuppgifter.

Det gemensamma arbetet, den självförvaltning i form av städning och trädgårdsskötsel som Sockenstugan åtagit sig, ger huset en inkomst av ca 80 000 kr om året. Den ersättningen räknas in i husets budget och får användas till vad huset vill, i enlighet med beslut i de demokratiska former som tillämpas. Dessutom har Sockenstugan rätt till en avtalad summa varje år, motsvarande 300 kr per lägenhet, att – i samråd med hyresvärden, Familjebostäder – användas för arbeten eller inköp som innebär en förbättring av husets standard. Hyresvärden står också för yttre och inre underhåll av fastigheten. Varje hyresgäst får årligen ge besked om

på vilket sätt de vill och kan använda det hyresgäststyrda lägenhetsunderhållet för den egna lägenheten. Därutöver, ännu en avtalad förmån, får Sockenstugan av hyresvärd och hyresgästförening varje år en möjlighet att utnyttja det vi kallar 75-kronan, dvs. 75 kr per lägenhet för att fritt välja att göra något tillsammans som skapar trivsel.

Medlemmar som bor i huset är skyldiga att efter förmåga delta i det gemensamma arbetet men kan välja om och när de vill äta den gemensamma maten. Gäster är självklart välkomna. Medlemmar som inte bor i huset kan beredas möjlighet att delta, en viktig bestämmelse som innebär att Sockenstugan just nu, bland sina runt 50 aktiva medlemmar, har 13 personer som inte bor i huset men som kommer till matplanering och matlagning varje månad.

Sammantaget är detta ett utmärkt exempel på hur man kan åstadkomma framtida bogemenskaper, i form av en ombyggd bostadsdel, som tillhör det gamla beståndet, och en ny del som byggts för nutidens förhållanden. Dessutom väl förvaltad av Familjebostäder i samråd och praktisk samverkan med de boende.

Fler kollektivhus

I rapporten *Bostäder åt alla, även efter pension* finns en omfattande genomgång av boendesituationen för äldre och vad som krävs för att anpassa bostadsbeståndet till den stora ökningen av antalet äldre som är på gång. Den visar också på lösningar och ger förslag av betydelse för det som behandlas i denna rapport. Den anknytningen är alltså självklar (Assarson & Kärnekull, 2020).

Av rapporten framgår att de äldre själva har mycket litet inflytande på vad som byggs. De flesta vill visserligen bo kvar men det kan bero på att det saknas attraktiva bostäder att flytta till i grannskapet. Problemet är att ingen lyssnar på alla dom som verkligen vill flytta, t.ex. de många tanter som skulle vilja bo i ett kollektivhus eller annan bogemenskap

En aktuell marknadsundersökning av hur äldre över 65 vill bo visar att många kvinnor vill flytta, men inte deras män. Och att många kvinnor dessutom har överlåtit bostadsfrågan på sin partner (Kjellberg, 2020).

En av utredarna bakom studien skriver i en krönika om orättvisorna som äldre kvinnor möter när de försöker orientera sig på bostadsmarknaden:

”Orättvisor i form av att de inte anses kreditvärdiga då deras pension är låg på grund av en historiskt ojämsställd arbetsmarknad,

och då det inte spelar någon roll att de har upp till flera miljoner i insats från sitt hus. Orättvisor i form av att de återigen är nybörjare på en bostadsmarknad som nu är digitaliserad, där de förbises av institut och aktörer och där riktad information behövs för att få dem att checka in på bostadsmarknaden” (Kjellberg, 2020).

Efterfrågan på kollektivboende ökar

Det finns många indikationer på att efterfrågan på kollektivboende under senare år har ökat nästan överraskande snabbt.

När Bostadsförmedlingen i Stockholm 1918 frågade sin kundpanel om deras intresse för kollektivhus svarade 40% att det kunde de tänka sig att bo så. Intresset var lika stort i alla åldrar och betydligt högre hos kvinnor än hos män (Bostadsförmedlingen, 2018). HSB Göteborg har också haft enkäter både 2017 och 2019 och sett att intresset för att bo kollektivt har tydligt ökat (HSB Göteborg, 2019)

Så här uttrycker sig Familjebostäder, Stockholm, som just nu bygger sitt sjunde kollektivhus i kommunen:

Att bo tillsammans med andra har fått något av en renässans under senare år. Styrkan med vårt koncept för kollektivboende är att man kan kombinera det privata med en ökad gemenskap (Familjebostäder, 2019).

Samma sak vitsordas av Riksföreningen Kollektivhus NU, som i sin webbtidning har allt fler artiklar om startargrupper runt om i landet (Kärnekull, 2019):

Intresset för att bo i kollektivhus blir allt större. I takt med att folk inser att våra resurser är begränsade vill allt fler bo ihop och spara ytor. De senaste fem åren har flera nya boenden byggts och i Stockholm togs nyligen beslut om att uppföra ännu ett hus för hyresgäster som vill dela vardagen (Frithiof, 2019).

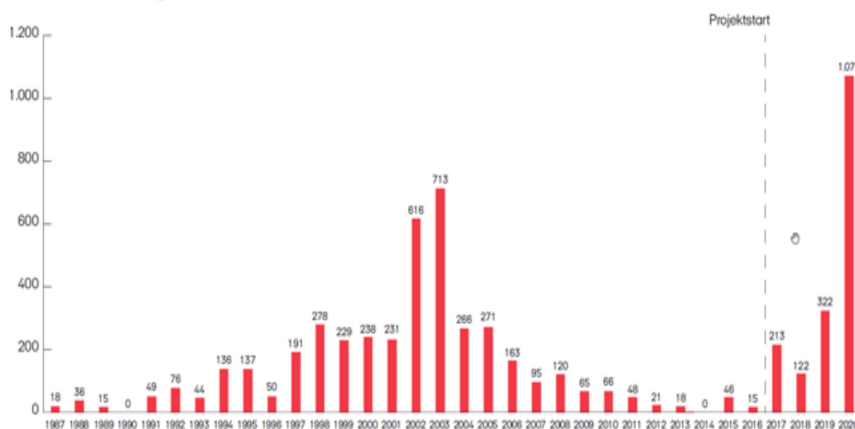
I våra egna kollektivhus har vi erfarenhet som tydligt visar vilken stor förändring som inträffat. I Sockenstugan, kollektivhuset som vi tidigare beskrivit, hade vi för tio år sedan exempel på att bara en eller ett par externa medlemmar i föreningen var intresserade av en lägenhet som blev ledig i huset. När samma sak händer nu kan det komma uppemot 20 medlemmar, som anmäler intresse av att flytta in. Det är både glädjande och oroväckande, oroväckande därför att vi tillämpar ett urval som missgynnar inte minst de äldre tanter som inte visat sitt intresse i tid. De blir besvikna och tappar kanske på kuppen sitt engagemang, ger upp tanken på att någonsin kunna få bo kollektivt. Deras ökade efterfrågan måste mötas. Ju fler tanter (och farbröder) som själva

vill hitta ett bra sätt att bo som äldre – och som vill och kan flytta – ju fler blir inspirerade att själva i tid tänka över sitt boende.

Efter ett årsmötesbeslut 2015 har kollektivhusföreningen Sockenstugan sett det som en självklar uppgift att medverka i arbetet på att skapa fler kollektivhus. Vi ser det som förpliktande gentemot alla de hoppfulla men besvikna människor som söker medlemskap i hopp om att få plats. "Detta bör vi möta, inte genom att bli självbelåtna och inåtvända utan engagera oss i arbetet för fler kollektivhus" (Assarson, 2015).

Att jämföra med Danmark är naturligt och inspirerande. Där har intresset för att bygga *bofællesskaber* (danska bogemenskaper) för seniorer i exploderat, mycket tack vare föreningen Realdanias satsning på tio pilotprojekt med kollektivhus av olika slag för seniorer (Realdania, 2019). En sammanställning visar att 31 bogemenskaper för seniorer var klara för inflyttning i Danmark 2020. Totalt handlar det om 1 072 nya bostäder, alla med tillgång till gemensamma lokaler. Det är all-time-high för Danmark, även jämfört med den stora utbyggnaden kring år 2000 (se figur 2 nedan).

Antal boliger i seniorbofællesskaber

Figur 2 Antal nya bostäder i danska bogemenskaper för seniorer sedan starten 1987. Då blev världens första "oldekollo", Midgård i Mjølnerparken i Köpenhamn, klart för inflyttning. Källa Realdania.

"Nu är bollen i rullning och det är enormt positivt. Vi vet att mer än 100 000 äldre (i Danmark) upplever ensamhet och att antalet ökar. Vi vet också att livskvalitén är hög hos äldre i bogemenskaper och de långa kö- och väntelistorna visar att efterfrågan är stor. Trots det har utbudet varit begränsat. Det har varit en blind fläck för bostadsmarknaden vad vi förstår", säger Nina Kovsted Helk, filantropidirektör i Realdania, i ett blogginlägg på deras hemsida. Trots ett stort intresse och långa köer till de bogemenskaper som

finns, hade byggandet av nya bostadsgemenskaper för seniorer nästan upphört i Danmark (liksom i Sverige) under de senaste 8–10 åren.

"Den här paradoxen medförde att Realdania satsade på att förändra attityderna i bostadssektorn och snabbt få igång byggandet av nya bostadsgemenskaper för seniorer. En insats som nu verkar ha burit frukt. Det finns utan tvivel många som söker alternativa sätt att bo samtidigt som en demografisk utveckling med fler och fler äldre sätter press på bostadsmarknaden. Vi har, tillsammans med en rad byggherrar, försökt att visa att det här är en bra affärsidé – att bygga moderna bostäder för seniorer som man har råd med som folkpensionär samtidigt som det är en lönsam affär för byggherrarna," fortsätter Nina Kovsted Helk på hemsidan realdania.dk (läs mer i Kärnekull 2020a).

Tanter efterfrågar kollektivboende mer än andra seniorer

Detta påstående bekräftas av våra undersökningar. Att den ökade efterfrågan i mycket stor utsträckning kommer från kvinnor framgår av den rapport vi just medverkat i (Assarson & Kärnekull, 2020). Vår studie för den här rapporten visar att kvinnorna dominerar som boende i kollektivhus eller som medlemmar i boföreningar och startargrupper. Ännu mer tankeväckande är att vår studie visar att fyra av fem kollektivhus för andra halvan av livet direkt kommit till på initiativ av kvinnor.

Någon undersökning om varför det är så, vad tanterna har för livssituation och bevekelsegrunder som gör att det är mer naturligt för dem att vara "aktörer" (se det uttryck som används i rapporten *Bostäder åt alla, även efter pension*) genom att söka sig till ett kollektivt boende när den "första halvan" av deras liv är över, när barnen flyger ur boet vid 50–60-årsåldern, när äktenskapet – som ändå är vanligt förekommande – kanske är på väg att ta slut, eller när pensionen närmar sig mellan åren 60 och 70 och arbetsgemenskapen på jobbet upphör.

Beror det på att tanter har anledning att räkna med ett längre liv än sina jämnåriga bland männen? På att ett antal tanter inte kan drömma om att gifta om sig när maken dött? Och samtidigt inte vill välja att bo i ensamhet? Dessa frågor kan vi inte svara på men de vore onekligen värda en ordentlig forskningsinsats. En hel del material – och förslag till åtgärder – på temat ensamhet finns att hämta ur en nyligen släppt rapport med rubriken *Ensamhet dödar*, också utgiven av Arena Idé (Thelander 2020).

I Danmark hävdade för några år sedan en grupp kvinnor i en bostadsgemenskap att de levde minst tio år längre än andra. Vi tror

också att kollektivboende kan bidra till att öka både livslängd och livskvalitet, en annan intressant fråga att undersöka. I Lund planeras just nu en forskningsplattform kring boende och hälsa med kollektivhus som exempel, en forskningsinsats som länge efterlysts från kollektivhusen. En forskarbaserad jämförelse med Danmark vore också intressant. Varför tänker och agerar äldre liksom bostadsföretag i Danmark så olika jämfört med Sverige?

Männen – en omhuldad, liten, men växande minoritet

Att männen i våra kollektivhus är en påtagligt liten minoritet kan vi inte heller förklara. Vi kan bara konstatera att så är det, männen är underrepresenterade. Så gott som överallt förblir de en minoritet på under eller upp emot 25 % av de boende. Det beror inte på att männen är ovälkomna. Tvärtom är män välkomna, till och med mycket välkomna. Vid urvalet av nya boende har männen i många fall förtur framför kvinnor i samma ålder. Vi vet också att det överallt pågår samtal och diskussion om varför det är så här. Samtal som ofta slutar med att kvinnorna konstaterar att det ändå är männen som själva måste fundera på och kanske göra något för att rätta till förhållandet. Just nu har vi, glädjande nog, vissa tecken på att en förändring är på gång. Yngre män liksom män i den berömda 40-talistgenerationen börjar nämligen visa gryende intresse för boendeformen, särskilt om de har en kvinna med sig, som så att säga banar väg.

Lyssna på de som vill något annat!

Vi är övertygade om att fler kollektivhus skulle öka intresset för att flytta till ett bättre boende hos allt fler äldre. Goda exempel smittar av sig. I Danmark säger en tredjedel av de seniorer som vill flytta att de föredrar en bostadsföretag (Clausen & Mahncke, 2019). Och Realdanias initiativ till en storsatsning i samarbete med både allmännyttiga och privata bostadsföretag har visat att ett sådant aktivt lyssnande ger resultat. För samhället i stort (läs kommunerna, landstingen, de vuxna barnen, politikerna) så är pensionärer som tar eget ansvar och löser sin boendesituation för att kunna leva ett bra och självständigt liv bokstavligen guld värda. Vad väntar vi på?

Och vad väntar ni på?

*Vi är
övertygade
om att fler
kollektivhus
skulle öka
intresset för att
flytta till ett
bättre boende
hos allt fler
äldre.*

Sammanfattning och förslag

Ja, vi väntar på att något verkligen händer. Några steg på vägen kan vara att:

- 1) Ge Boverket i uppdrag att ta fram en skrift om kollektivhusens och bogenheterarnas roll i den kommunala planeringen och vilka kommunala insatser som kan göras för att hjälpa startargrupper och boföreningar till fler projekt.
- 2) Starta ett statligt innovationsprojekt, inriktat på tjugo pilotprojekt med kollektivhus och bogenheter i hyresrätt (jämför Realdanias projekt om seniorbofællesskaber).
- 3) Visa på de bostadspolitiska lösningarna och genomföra de förslag som finns i rapporten *Bostäder år alla, även efter pension*.
- 4) Ge statligt stöd till alla startargrupper, även sådana som vill samarbeta med bygg- och bostadsföretag.
- 5) Uppmuntra kommunala satsningar på att göra kollektivhus och bogenheter till en del av den kommunala bostadsförsörjningen via Boverket och Sveriges Kommuner och Regioner.
- 6) Ge Kollektivhus Nu en basfinansiering under fem år för att möjliggöra en utvecklad hemsida och anställa informatörer/inspiratörer/kunskapsspridare.
- 7) Rekommendera undersökning på kommunal nivå av tillgången på fastigheter i kommunen, som är byggda för andra ändamål men kan göras tillgängliga för ombyggnad till kollektivboende.
- 8) Se till att finansiering av nya kollektivhusprojekt och statliga regler medger finansiering av kostnader för brukarmedverkan i utformningen av husen och till utrustning av de gemensamma lokalerna.

Litteratur

Assarson, B. (2005), *Kollektivboende – från vision till verklighet*, opublicerat.

Assarson, B. (2009), *En riktigt gammal startargrupp som lyckades*. Berättad vid Sockenstugans 10-årsjubileum, opublicerat.

Assarson, B. (2015), *En självklar uppgift för vår förening*, opublicerat.

Assarson, B. (2013), kursbrev 8 från kursen *Att skriva politiskt*, anordnad av Arenagruppen i samarbete med Viskadalens folkhögskola, opublicerat.

Assarson, B. och Kärnekull, K. (2020), *Bostäder åt alla! – en rättighet även efter pensionen*, Stockholm: Arena Idé, opublicerat.

Berg, E./BIG-gruppen (1982), *Det lilla kollektivhuset: en modell för praktisk tillämpning*, Stockholm: Statens råd för byggnadsforskning

Blomberg, I., Kärnekull, K. (2013), *Bygga seniorboende tillsammans – en handbok*, Stockholm: AB Svensk Byggtjänst

Blomberg, I., Persson, E. (2019), *Typprogram för kollektivhus*, Stockholm: Kollektivhus NU

Bostadsförmedlingen (2018), *Så tycker bostadskön om kollektivboende*, bostad.stockholm.se/nyhetsarkiv/20181/sa-tycker-bostadskon-om-kollektivboende/ [2020-05-13]

Boverket (2018) *Byggemenskaper som en del i bostadsförsörjningen*, Karlskrona: Boverket

Bo tillsammans nr 42, nr 50, nr 53, nr 54. Stockholm: Kollektivhus NU.

Clausen, L, Mahncke, H. (2019), *Ældres livskvalitet i seniorbofællesskaber – Hvad ved vi?* København: Realdania.

Familjebostäder (2019) *Bostäder- Kollektivboende*, Hämtad 2020-08-31 från

<https://familjebostader.com/uthyres/bostader/kollektivboende/>

Frithiof, L. (2019) *Högt söktryck för att bo tillsammans*, Uppsala Nya Tidning 2019-01-28 Hämtad 2020-08-31 från

<https://unt.se/nyheter/uppsala/hogt-soktryck-for-att-bo-tillsammans-5196070.aspx>

Grip, E., Kärnekull, K. & Sillén, I. (2019), *Gemenskap och samarbete: att bygga upp och bo i kollektivhus*, Stockholm: Migra förlag

HSB Göteborg (2019), *Framtidens boende – så vill västsvenskarna bo*.

Kollektivhuskommittén (1983), *Kollektivt boende i Stockholm – slutrapport från kollektivhuskommittén*. Stockholms kommun.

Kommunstyrelsens Utlåtande och memorial. Bihang 1983:57.
Stockholm: Stockholms stad.

Kollektivhus NU (2020), Välkommen till Kollektivhus NU!
Hämtad 2020-08-31 från <http://kollektivhus.se/startside/>

Kjellberg, M. (2020) Kan vi skapa en rättvis bostadsmarknad för de äldre?, Fastighetsnytt Hämtad 2020-08-31 från <https://www.fastighetsnytt.se/opinion/kronika/kan-vi-skapa-en-rattvis-bostadsmarknad-for-de-aldre/>

Kärnekull, K. (2015), Kollektivhus som upphört. Vilka och varför?. <http://kollektivhus.se/wp-content/uploads/2020/05/Kollektivhus-nedlagda-final.doc>

Kärnekull, K. (2019), Startargrupper från norr till söder, Bo tillsammans nr 50 2019. <http://kollektivhus.se/wp-content/uploads/2019/05/bot-50.pdf>

Kärnekull, K. (2020a) Rekordbyggande av bostadsföreningar för seniorer – i Danmark. Inlägg på Kollektivhus NU. <http://kollektivhus.se/nyheter/rekordbyggande-av-bostadsforeningar-for-seniorer-i-danmark/>

Kärnekull, K. (2020b) Egna beräkningar, opublicerat.

Modin, C. (1999), Bo i gemenskap – i andra halvan av livet. Opublicerad rapport till SABO.

Realdania (2020), *10 bud på Fremtidens seniorbofællesskab*, København: Realdania

Sverige (2015) *Bostäder att bo kvar i. Bygg för gemenskap i tillgänglighetssmarta boendemiljöer*, SOU 2015:85, Stockholm: Fritzes.

Thelander, K. (2020) *Ensamhet dödar*, Stockholm: Arena Idé

Vestbro, D. U. (1982), *Kollektivhus från enkökshus till bostadsförening*, Stockholm: Statens råd för byggnadsforskning.

Vestbro, D. U. (2012) *Saving by Sharing – Collective Housing for Sustainable Lifestyles in the Swedish Context*, Paper for the 3rd International Conference on Degrowth for Ecological Sustainability and Social Equity, Venice, 19th – 23rd September 2012.

William-Olsson, M. (1994), *Färdknäppen. Ett kollektivhus för andra halvan av livet – vi gjorde ett undantag*. Stockholm: SABO.

William-Olsson, M. (2012) i id22 : Institute for Creative Sustainability: Experiment city, *Cohousing Cultures, Handbook for self-organized, community-oriented and sustainable housing*, Berlin: jovis Verlag.

arenaidé